

Maria Hełdak

Procesy przemieszczania się ludności w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego w latach 1988, 1996, 2002

Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum 5/1/2, 37-54

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

PROCESY PRZEMIESZACZANIA SIĘ LUDNOŚCI W GMINACH WIEJSKICH I MIEJSKO-WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO W LATACH 1988, 1996, 2002

Maria Heldak

Akademia Rolnicza we Wrocławiu

Streszczenie. W pracy scharakteryzowano procesy przemieszczania się ludności, w tym gęstość zaludnienia oraz saldo migracji, zachodzące na obszarze województwa dolnośląskiego w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w latach 1988, 1996 i 2002. Zakres analiz dotyczących wybranych procesów demograficznych w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, podzielono na grupy tematyczne obejmujące analizę rozwoju liczebnego i rozmieszczenia ludności na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego, analizę ruchów wędrowniczych ludności na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego oraz różnice w nasileniu zjawiska między analizowanymi latami. Analiza ww. miar demograficznych pozwoli na wyłonienie w obrębie makroregionu gmin o korzystnych, przeciętnych lub niekorzystnych przemianach demograficznych w zakresie analizowanych cech i zobrazowanie wyników na kartogramach.

Słowa kluczowe: województwo dolnośląskie, przemiany demograficzne, gęstość zaludnienia, saldo migracji

WSTĘP

W prezentowanych badaniach, dotyczących procesów demograficznych, przeanalizowano zmiany zachodzące w liczbie i strukturze ludności Dolnego Śląska w latach: 1988, 1996, 2002. W wybranych do analizy okresach zachodziło w Polsce wiele przemian gospodarczych, w tym przejście z systemu planowanej gospodarki do gospodarki wolnorynkowej. Zmiany te prowadziły bezpośrednio lub pośrednio do przemian na obszarach wiejskich, w tym procesu wyludniania się wsi mającego miejsce jeszcze w początkowej fazie analiz, zahamowanego nieco przez narastającą falę bezrobocia oraz wzrost cen mieszkań w miastach przy jednoczesnym zerwaniu dużych zakładów produkcyjnych

z rozwiniętą pomocą socjalną przejawiającą się m.in. w budowie mieszkań zakładowych, w organizowaniu wypoczynku itp.

W szczególnie trudnej sytuacji znalazły się gminy, których byt ekonomiczny opierał się na funkcjonowaniu jednego zakładu przemysłowego (często w sąsiadującym ośrodku miejskim). Upadek takiego podmiotu rzutował również na byt znajdujących w nim zatrudnienie mieszkańców okolicznych obszarów wiejskich [Falkowski, Szameta 2005; za Bański 2004].

Wybrane do analizy lata były zatem przełomowe dla gospodarki, z którą nierozzerwalnie związane są przemiany demograficzne.

Celem badań jest analiza przemieszczania się ludności na obszarze województwa dolnośląskiego z uwzględnieniem roku 1988, 1996 i 2002, a także wskazanie przestrzennej zmienności wybranych zjawisk demograficznych z perspektywy wskazanych lat. Analiza wskazanych miar demograficznych pozwoli na wyłonienie w obrębie makroregionu gmin o korzystnych, przeciętnych lub niekorzystnych przemianach demograficznych w zakresie zmian w gęstości zaludnienia oraz migracji. W dalszej kolejności umożliwi to podział województwa na rejony o różnym stopniu nasilenia badanych zjawisk demograficznych.

METODYKA BADAŃ

Badaniami objęto obszar województwa dolnośląskiego z wyłączeniem miast wydzielonych. Jako podstawową jednostkę badawczą przyjęto gminę, którą opisano poszczególnymi cechami diagnostycznymi. Wśród 133 jednostek terytorialnych 53 posiadają status gmin miejsko-wiejskich, a 80 status gmin wiejskich. W trakcie analiz wykorzystano: dane publikowane przez Wojewódzkie Urzędy Statystyczne (WUS) w rocznikach statystycznych, dane z Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań (NSP) z 1988 i 2002 roku, dane archiwalne przechowywane w Wojewódzkim Urzędzie Statystycznym we Wrocławiu (zamówione na potrzeby realizacji projektu), a także własne obserwacje.

Zakres analiz dotyczących przemian demograficznych w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich, podzielono na grupy tematyczne obejmujące: analizę rozwoju liczebnego i rozmieszczenia ludności na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego w latach 1988, 1996 i 2002, analizę ruchów wędrowkowych ludności na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego w przedmiotowych latach oraz różnice w nasileniu zjawiska między analizowanymi latami.

W pierwszej kolejności, w oparciu o literaturę przedmiotu, po określeniu problematyki badań, dokonano doboru cech charakteryzujących dane zagadnienie. W początkowej fazie prac, w tabelach porównawczych, zestawiono dane liczbowe charakteryzujące poszczególne gminy w obrębie analizowanych (wybranych) cech demograficznych. Następnie każdą z gmin, proporcjonalnie do nasilenia danego zjawiska, zakwalifikowano do jednej z grup, przyjmując dla każdej cechy zasadę uzależnioną od rodzaju i nasilenia zjawiska. Odrębnie dla każdego zagadnienia sporządzono kartogramy z podziałem na rejony o różnym stopniu nasilenia zjawisk demograficznych oraz kartogramy pokazujące różnice w nasileniu danego zjawiska między analizowanymi latami. Aby umożliwić przeprowa-

dzenie porównań, także na podstawie oglądu kartogramów, zastosowano dla poszczególnych lat takie same kryteria wydzielania jednorodnych rejonów w obrębie poszczególnych zjawisk demograficznych. Część analiz przeprowadzono dla obszaru całego województwa dolnośląskiego, a wyniki badań przedstawiono w formie tabel obrazujących nasilenie danego zjawiska łącznie we wszystkich gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa.

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO

Województwo dolnośląskie leży w południowo-zachodniej części Polski. Pod względem wielkości zajmowanego obszaru jest to 7 województwo w Polsce (6,4% powierzchni kraju). W jego skład wchodziły byłe województwo jeleniogórskie, legnickie, wałbrzyskie i wrocławskie oraz trzy gminy zlokalizowane na obrzeżach byłego województwa leszczyńskiego w powiecie górowskim i trzy gminy zlokalizowane na terenie byłego województwa kaliskiego (obecnie powiat sycowski). Dolny Śląsk cechuje się dużym zróżnicowaniem zarówno pod względem cech fizyczno-geograficznych, jak i społeczno-ekonomicznych. W województwie występują gminy charakteryzujące się wysokim wzrostem gospodarczym oraz gminy borykające się z wysokim bezrobociem i stagnacją gospodarczą, gminy typowo rolnicze, turystyczne, przemysłowo-usługowe. Są tutaj także gminy o znacznych walorach rolniczej przestrzeni produkcyjnej zlokalizowane głównie w rejonie doliny Odry i gminy wykazujące dużą potrzebę restrukturyzacji i reorganizacji szczególnie na obszarach podgórskich i górskich regionu.

Ludność zamieszkująca obszary miejskie stanowiła na dzień 31 grudnia 2004 roku 71,0% mieszkańców województwa, co plasuje województwo na drugim miejscu w Polsce pod względem zurbanizowania obszaru. W 2002 roku ludność miejska stanowiła 71,4% ogółu ludności województwa, a w 1988 roku udział ten wynosił 70,9%. Procentowo więcej ludności mieszkającej w miastach notuje się tylko w województwie śląskim [Wizerunek statystyczny regionu... 1999]. Ogólna liczba ludności województwa na koniec 2004 roku wynosiła 2 893 055, z czego mężczyźni stanowili 1 389 321 mieszkańców, a kobiety 1 503 734. Stolicą regionu, stanowiącą zarazem ważny węzeł komunikacyjny, ośrodek kulturalny i naukowy jest Wrocław. Ważnymi ośrodkami regionalnymi są również takie miasta, jak: Jelenia Góra, Bolesławiec, Zgorzelec, Legnica, Lubin, Głogów, Wałbrzych, Świdnica i Kłodzko.

ROZWÓJ LICZEBNY I ROZMIESZCZENIE LUDNOŚCI NA OBSZARACH WIEJSKICH WOJEWÓDZTWA DOLNOŚLĄSKIEGO W LATACH 1988, 1996 I 2002

Liczba ludności obszarów wchodzących obecnie w skład województwa dolnośląskiego wynosiła na dzień 6 grudnia 1988 roku 2948,2 tys. (dane na podstawie wyników spisów). Stan ludności na dzień 20 maja 2002 roku wynosił 2907,2 tys. Różnica w latach 1988–2002 (w tys.) wynosi – 41,0. Na przestrzeni 14 lat liczba ludności całego woje-

wództwa dolnośląskiego zmniejszyła się o 1,39%. Równocześnie, w analizowanych 14 latach, obniżeniu uległa liczba ludności mieszkającej na obszarach wiejskich województwa. Liczba mieszkańców obszarów wiejskich w 1996 roku uległa gwałtownemu wzrostowi w stosunku do roku 1988, aby ponownie zmniejszyć się w 2002 roku. W poszczególnych byłych województwach wchodzących obecnie w skład województwa dolnośląskiego, spadek liczby ludności na obszarach wiejskich kształtował się nieco odmiennie. Rozwój liczby ludności w latach 1988, 1996, 2002, w rozbiciu na byłe województwa, zestawiono w tabeli 1 na podstawie danych publikowanych przez WUS w rocznikach statystycznych oraz danych archiwalnych z WUS we Wrocławiu. Z analizy wyłączono gminy województwa kaliskiego i leszczyńskiego, które po reformie administracyjnej weszły w skład województwa dolnośląskiego.

Tabela 1. Zestawienie liczby mieszkańców na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego w rozbiciu na byłe województwa w latach 1988, 1996, 2002

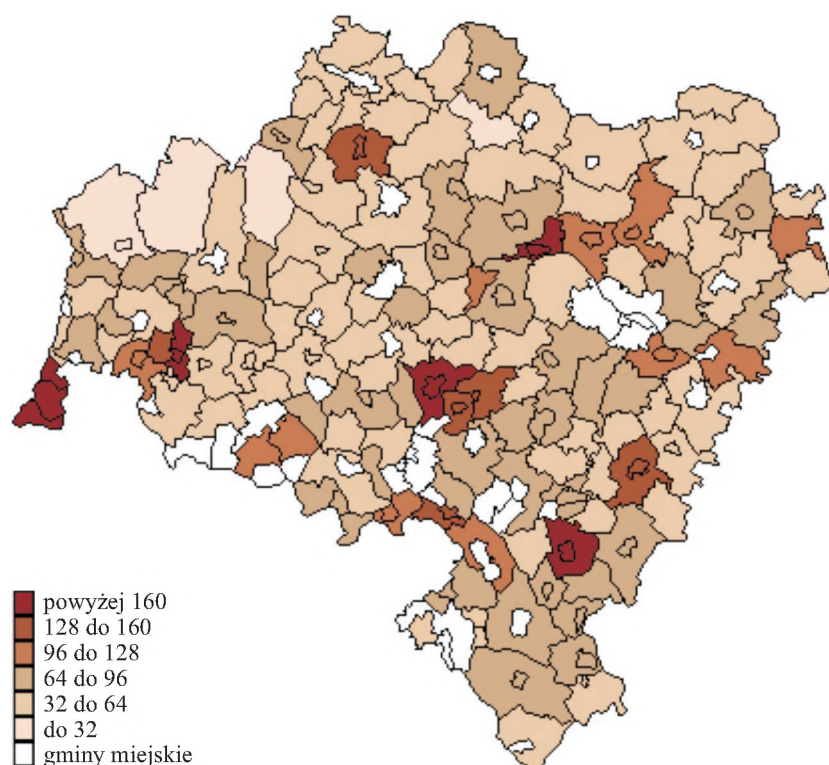
Table 1. Number of inhabitants of rural areas in Lower-Silesia Voivodship (rural and town-rural communes) in the former voivodships in the years 1988, 1996, 2002

Byłe województwo Former voivodship	Liczba mieszkańców gmin wiejskich i miejsko-wiejskich w roku: Number of inhabitants of rural and town-rural communes in the year:		
	1988	1996	2002
Jeleniogórskie	243 557	255 028	247 826
Legnickie	199 885	200 564	198 653
Wałbrzyskie	309 590	310 008	293 751
Wrocławskie	413 088	427 159	423 570
Razem Total	1 166 120	1 192 759	1 163 800

Tabela 1 obrazuje wzrost liczby ludności obszarów wiejskich w 1996 roku w porównaniu do roku 1988, kiedy to nasiloną była migracja do miast, głównie do byłych miast wojewódzkich i miast charakteryzujących się wysokim rozwojem gospodarczym zagłębia miedziowego. Gwałtowne zahamowanie procesów migracyjnych spowodowane m.in. przemianami gospodarczymi zaowocowało wzrostem liczby ludności na obszarach wiejskich, co obrazują dane za rok 1996. Największy procentowo wzrost liczby mieszkańców w latach 1988 i 1996 nastąpił na obszarach wiejskich byłego województwa jeleniogórskiego (4,50%) oraz województwa wrocławskiego (3,29%), nieznaczny natomiast na obszarze województwa legnickiego (0,34%) i wałbrzyskiego (0,13%). Porównując rok 1996 i 2002, w poszczególnych byłych województwach, które weszły w skład województwa dolnośląskiego, nastąpił spadek liczby ludności. Spadek ten wynosił 0,84% dla terenu województwa wrocławskiego, 5,25% dla województwa wałbrzyskiego, 0,95% dla województwa legnickiego i 2,82% dla województwa jeleniogórskiego. Liczba mieszkańców w gminach wiejskich byłego województwa wałbrzyskiego i legnickiego w 2002 roku zmniejszyła się w porównaniu do stanu z 1988 roku, natomiast na obszarze województwa wrocławskiego i jeleniogórskiego uległa podwyższeniu.

Zróżnicowanie przestrzenne procesów przemieszczania się ludności na obszarach wiejskich w pewnym stopniu obrazują zmiany gęstości zaludnienia gmin. W artykule zamieszczono kartogramy gęstości zaludnienia obszarów wiejskich województwa dolnośląskiego, osobno w roku 1988, 1996 i 2002 oraz porównanie zmian w gęstości zaludnienia obszarów wiejskich Dolnego Śląska. Tworząc kartogramy obrazujące gęstość zaludnienia na km^2 na obszarach gmin, w poszczególnych latach zastosowano takie same kryteria wydzielenia rejonów. Przyjęto 6 stopniową skalę o równych interwałach. W pierwszej kolejności przeanalizowano gęstość zaludnienia w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich wyrażającą się liczbą osób na 1 km^2 w 1988 roku. Wyniki analiz przedstawiono na rysunku 1.

Na podstawie ogólnego oglądu kartogramu (rys. 1) można stwierdzić, że w 1988 roku gminy charakteryzujące się dużą gęstością zaludnienia na 1 km^2 rozmieszczone były mozaikowo na obszarze całego województwa. W przedziale powyżej 160 osób na 1 km^2 uplasowało się tylko 5 gminy: Bogatynia, Gryfów Śląski, Brzeg Dolny, Strzegom i Ząbkowice Śląskie. W grupie gmin, w których gęstość zaludnienia zamykała się w przedziale

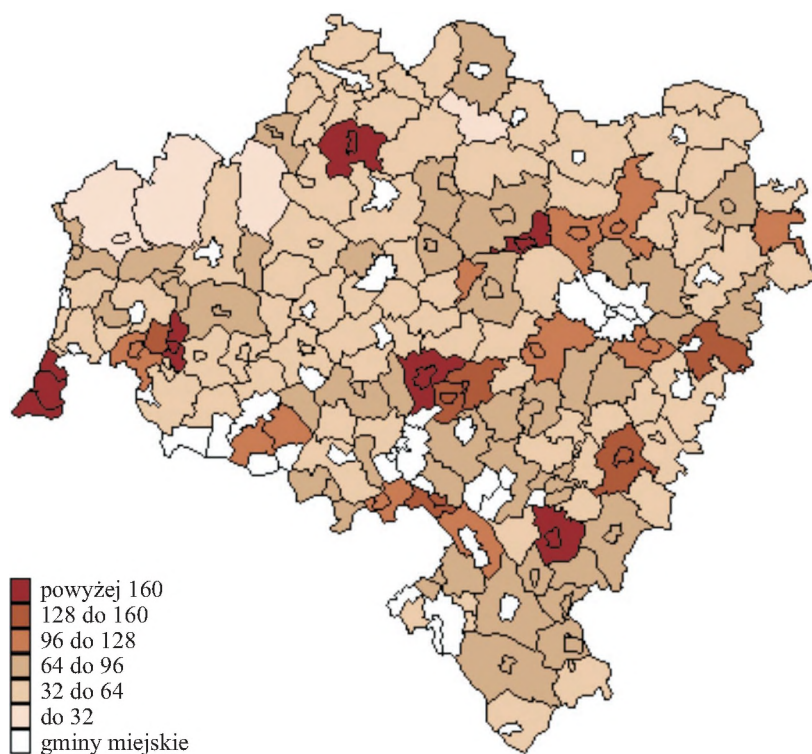
Rys. 1. Gęstość zaludnienia w 1988 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, liczba osób na 1 km^2

Fig. 1. Density of population in 1988 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, number of persons per 1 km^2

od 128 do 160 osób na 1 km² znalazło się tylko 6 gmin: Głuszyca, Jaworzyna Śląska, Olszyna Lubańska, Polkowice, Strzelin, Żarów. Łącznie gminy te stanowią 8,27% ogółu analizowany gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Wszystkie gminy zakwalifikowane do tych dwóch grup są gminami miejsko-wiejskimi.

W dwóch kolejnych wydzielonych przedziałach, od 96 do 128 osób na 1 km² i od 64 do 96 osób na 1 km² znalazło się odpowiednio 11 i 40 gmin (8,27 i 30,07% gmin łącznie 38,34% ogółu badanych gmin). Gminy te także rozmieszczone są mozaikowo na terenie województwa z nieznaczną przewagą w części wschodniej regionu i na obrzeżach w części zachodniej. Największe skupisko gmin o gęstości zaludnienia od 64 do 96 osób na 1 km² zlokalizowane było wokół Wrocławia i dalej w kierunku południowym po gminę Walim oraz w rejonie Kotliny Kłodzkiej. Wśród tego typu gmin także przeważają gminy o statusie gmin miejsko-wiejskich.

Ostatnie dwie grupy gmin stanowią te, w których gęstość zaludnienia mieści się w przedziale od 32 do 64 i od 0 do 32 osób na 1 km². Gminy te zlokalizowane są głów-

Rys. 2. Gęstość zaludnienia w 1996 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, liczba osób na km²

Fig. 2. Density of population in 1996 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, number of persons per 1 km²

nie w części północnej i środkowej województwa. W grupie gmin o gęstości zaludnienia od 32 do 64 osób na 1 km² uplasowało się 67 gmin, co stanowi ponad 50% wszystkich gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. W grupie gmin o najniższej gęstości zaludnienia znalazły się gminy: Węgliniec, Osiecznica, Gromadka i Jemielno.

Kolejną analizą objęto gęstość zaludnienia na obszarze analizowanych gmin w 1996 roku. Wyniki analiz przedstawiono graficznie na rysunku 2.

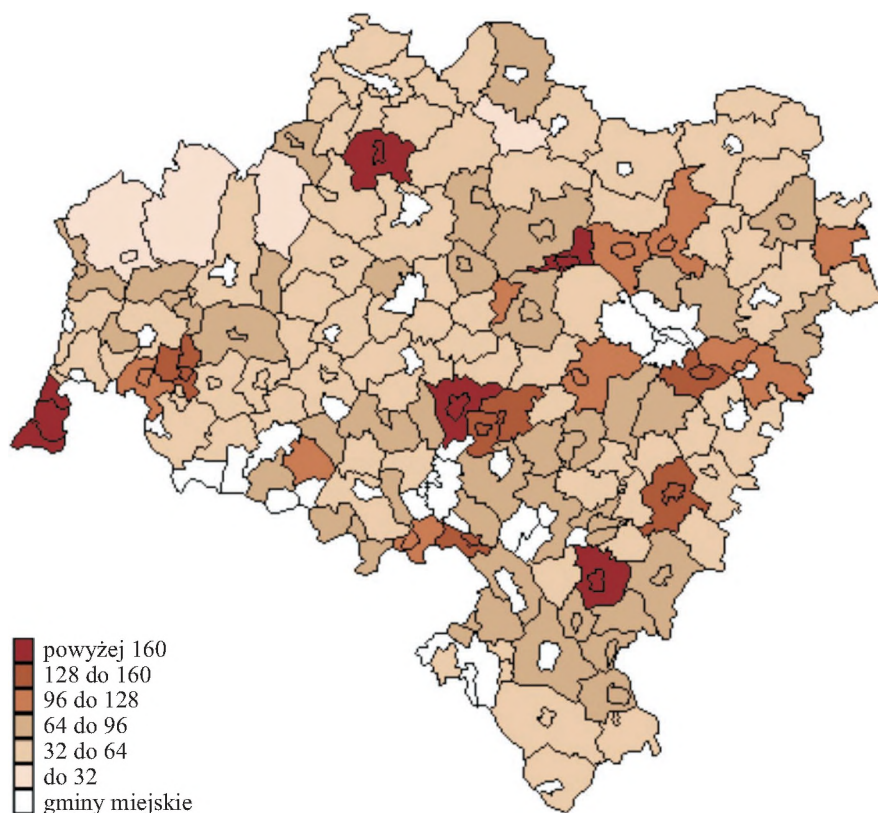
Na podstawie kartogramu (rys. 2) można stwierdzić, że w 1996 roku gęstość zaludnienia utrzymywała się na podobnym poziomie jak w roku 1988. Do gmin o najwyższym wskaźniku gęstości zaludnienia na 1 km² dołączyła gmina Polkowice, a do gmin zakwalifikowanych do przedziału od 128 do 160 osób na 1 km² dołączyły gminy Jelcz Laskowice i Kąty Wrocławskie. Wzrost liczby gęstości zaludnienia w gminie Polkowice związany jest z rozwojem Kombinatu Górniczo Hutniczego Miedzi (KGHM) i ze zwiększonym wydobyciem miedzi, w gminie Jelcz Laskowice z rozwojem przemysłu samochodowego, w gminie Kąty Wrocławskie – z przenoszeniem się mieszkańców Wrocławia do strefy podmiejskiej.

Liczba gmin zakwalifikowanych do przedziału od 64 do 96 osób na 1 km² utrzymała się na stałym poziomie, jednak tu gminy Legnickie Pole i Sulików przeszły do przedziału czwartego – o niższej gęstości zaludnienia, natomiast gmina Wisznia Mała zakwalifikowała się do przedziału o wyższej gęstości zaludnienia na 1 km², co także związane było z przenoszeniem się mieszkańców Wrocławia na obrzeża miasta. Dalsza analiza udziału gmin w poszczególnych przedziałach ujawniła, że największa różnica w porównaniu z rokiem 1988 dotyczy gmin zakwalifikowanych do przedziału od 64 do 96 i od 34 do 64 osób na 1 km². Różnica ta dotyczy głównie wzajemnych przejść między przedziałami, w mniejszym stopniu zmiany liczby wcześniej zakwalifikowanych gmin. W grupie gmin o najniższej gęstości zaludnienia na 1 km², znalazły się te same gminy, które zakwalifikowano tu w roku 1988, w tym: Węgliniec, Osiecznica, Gromadka i Jemielno.

Analiza danych liczbowych zestawionych w tabelach zawierających dane dla poszczególnych gmin w obrębie poszczególnych cech, ujawniła w 1996 roku wyraźną tendencję wzrostową w porównaniu z rokiem 1988, szczególnie w dużych miastach, czego nie można zauważyć na podstawie porównania kartogramów (rys. 1 i 2), ze względu na przyjęte przedziały wydzielania jednorodnych rejonów.

W dalszej części prac nad zmianami rozmieszczenia ludności przeanalizowano gęstość zaludnienia w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w roku 2002. Wyniki analiz przedstawiono na rysunku 3.

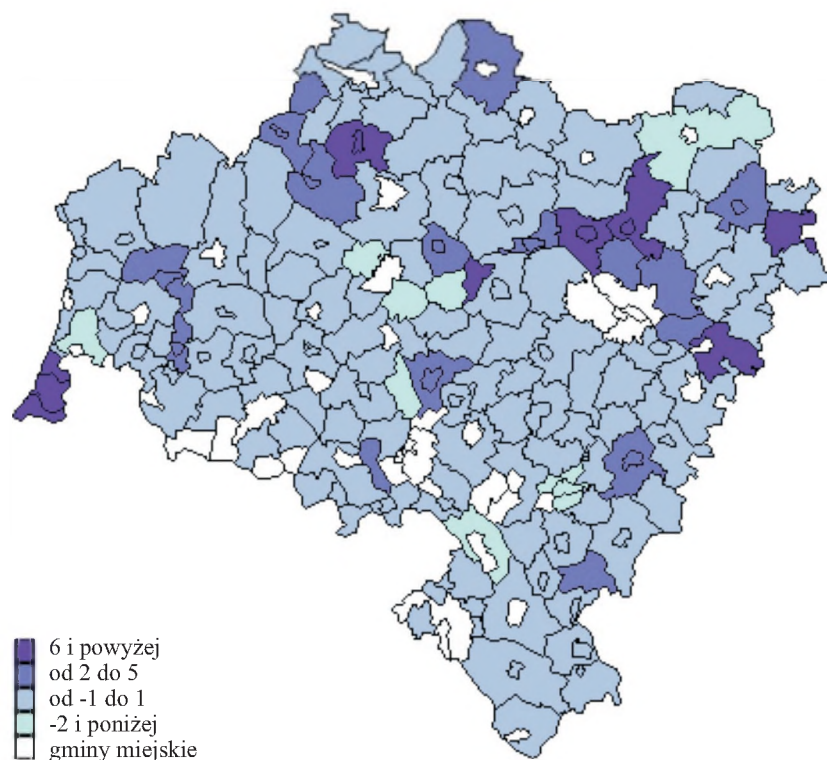
Porównanie kartogramu przedstawiającego gęstość zaludnienia w 2002 roku (rys. 3) z kartogramami dotyczącymi tego samego zjawiska demograficznego w roku 1988 i 1996 (rys. 1 i 2), ujawniło, że rozmieszczenie gmin o podobnym nasileniu gęstości zaludnienia jest bardzo zbliżone do roku 1988. Właściwie zmiany dotyczą tylko pojedynczych gmin, w tym gminy Nowa Ruda, gdzie obniżyła się liczba mieszkańców ze 100 osób na km² do 89 (co może być spowodowane załamaniem się głównej gałęzi przemysłu), gminy Sulików – z 68 do 63 osób na km² oraz gminy Wisznia Mała, gdzie wzrosła gęstość zaludnienia z 62 do 75 osób na km².

Rys. 3. Gęstość zaludnienia w 2002 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, liczba osób na km^2

Fig. 3. Density of population in 2002 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, number of persons per 1 km^2

Podsumowując, można stwierdzić, że obraz gęstości zaludnienia w poszczególnych analizowanych latach dla wydzielonych kryteriów, jest bardzo podobny. Analiza danych liczbowych wykazała jednak, że zachodzące zmiany były niewielkie. W celu zobrazowania zmian w liczbie mieszkańców przypadających na km^2 , na obszarze poszczególnych gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, sporządzono kartogramy ze zmianami w gęstości zaludnienia. Dla zobrazowania różnicy w gęstości zaludnienia między rokiem 1988 i 1996 oraz 1988 i 2002, przyjęto jednolite kryteria wydzielania gmin o podobnych zmianach w gęstości zaludnienia. Do jednolitej grupy gmin zaliczono te, w których różnica w gęstości zaludnienia wynosiła od -1 do 1 lub pozostała na tym samym poziomie. W ten sposób wskazano gminy, w których analizowane zjawisko utrzymywało się na stałym poziomie lub tylko nieznacznie odbiegało w poszczególnych gminach od analizowanego roku wyjściowego. Pozostałe przedziały dotyczyły wzrostu od 2 do 5 osób na 1 km^2

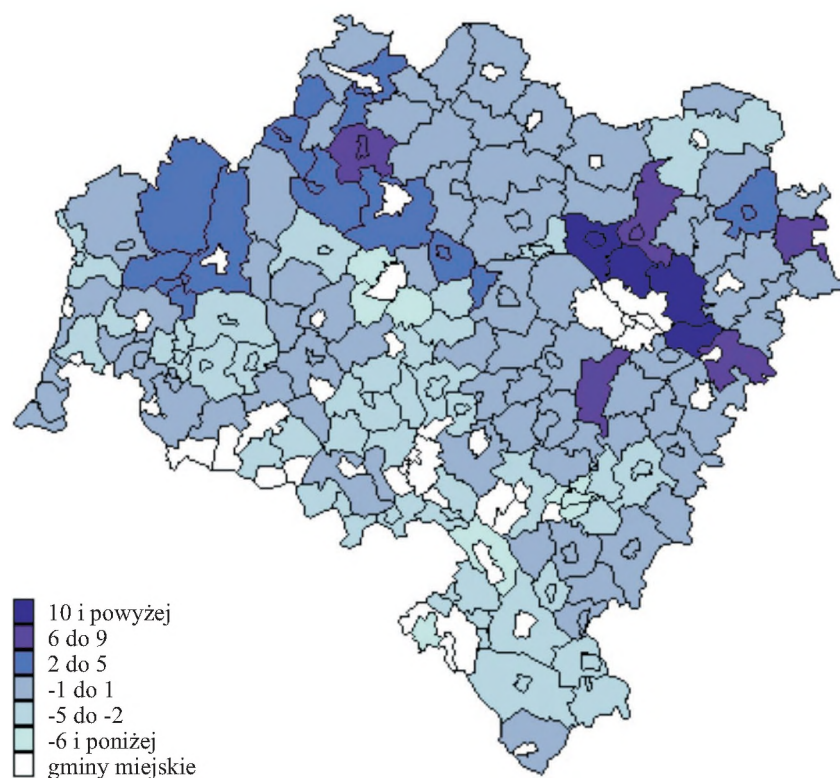
Rys. 4. Różnica w gęstości zaludnienia między rokiem 1988 i 1996 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, liczba osób na 1 km²

Fig. 4. Difference in density of population between 1988 and 1996 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, number of persons per 1 km²

i powyżej 6 osób na 1 km² oraz obniżenia od –5 do –2 osób na 1 km² i poniżej –6 osób na 1 km². Stosując te zasady, zobrazowano różnice w gęstości zaludnienia na 1 km² między rokiem 1988 i 1996 (rys. 4) oraz 1988 i 2002 (rys. 5).

Zobrazowanie wyników przedstawiających różnice w gęstości zaludnienia w latach 1988–1996 (rys. 4) wskazuje, że w przeważającej części analizowanych gmin liczba mieszkańców przypadających na km² utrzymywała się na stałym poziomie, wykazując spadek lub wzrost o 1 osobę na km². Obszary zakwalifikowane do tego typu gmin stanowią ponad 76% (102 gminy) i rozłożone są równomiernie na całym Dolnym Śląsku.

Kolejną grupę gmin stanowią te, w których nastąpił zróżnicowany wzrost liczby mieszkańców na km². Najliczniej reprezentowany jest wzrost w przedziale od 2 do 5 osób na km² (16 gmin). Wzrost gęstości zaludnienia powyżej 6 osób na km² nastąpił w 7 innych gminach zlokalizowanych głównie w części północnej województwa, w rejonie miasta Wrocławia oraz Polkowic i Warty Bolesławieckiej, przy czym największy wzrost nastąpił w gminie miejsko-wiejskiej Jelcz-Laskowice i Polkowice (11 i 10 osób na km²),

Rys. 5. Różnica w gęstości zaludnienia między rokiem 1988 i 2002 w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego, liczba osób na 1 km²

Fig. 5. Difference in density of population between 1988 and 2002 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia, number of persons per 1 km²

nieco mniejszy w gminach: Bogatynia, Oborniki Śląskie, Trzebnica, Syców, Malczyce (w granicach 9–8 osób na 1 km²). Część wskazanych gmin charakteryzowała się w połowie lat 90. ubiegłego wieku, dużym rozwojem gospodarczym i związanym z tym zapotrzebowaniem na siłę roboczą (Polkowice, Jelcz-Laskowice, Bogatynia). W pozostałych gminach rozpoczął się proces przemieszczania się ludności miejskiej na obszary położone w strefie dużych miast, głównie miasta Wrocławia, co dotyczy m.in. gmin Oborniki Śląskie i Trzebnica.

Kartogram obrazuje także, rejony występowania gmin o obniżonej gęstości zaludnienia w roku 1996 w stosunku do roku 1988. Gminy o tendencji zniżkowej zlokalizowane są centralnie oraz na obrzeżach województwa. Największy spadek gęstości zaludnienia, w granicach 4 i 5 osób na km² zarysował się w gminach Miłkowice, Legnickie Pole, Sułików i Dobromierz. Nieco mniejszy spadek w gminach: Nowa Ruda, Niemcza, Ruja, Milicz (o 3 i 2 osoby na km²). Gminy te położone są peryferyjnie względem dużych

ośrodków przemysłowych i usługowych (Sulików, Niemcza, Ruja, Milicz, Dobromierz) lub na terenach, w których załamała się główna gałąź produkcji dająca pracę dużej liczbie mieszkańców gminy (Nowa Ruda).

Analiza rozmieszczenia przestrzennego rejonów odzwierciedlająca różnice w gęstości zaludnienia między rokiem 1988 i 2002 wskazuje, że największą część stanowią gminy, w których liczba mieszkańców przypadających na km² utrzymywała się na stałym poziomie, wykazując spadek lub wzrost o 1 osobę na km² lub pozostają na tym samym poziomie. Obszary zakwalifikowane do tego typu gmin stanowią prawie 46% ogółu analizowanych rejonów (61 gmin). Jest to jednak mniejsza liczba niż między rokiem 1988 i 1996, kiedy to ponad 76% gmin znajdowało się w tym przedziale. Analiza kartogramu ujawniła, że w znacznej części gmin zakwalifikowanych w 1996 roku do grupy gmin o zrównoważonym poziomie zmiany gęstości zaludnienia, doszło do obniżenia średniej liczby osób na km².

Rejony o obniżonej gęstości zaludnienia (od -12 do -2 osób na km²) zlokalizowane są głównie w części południowej Dolnego Śląska i tworzą wyraźnie wyodrębniające się pasmo od gminy Stronie Śląskie, przez Kłodzko, Dzierżoniów, Nową Rudę w kierunku gmin Strzegom i Dobromierz. Dalej zjawisko to rozchodzi się w kierunku północnym, obejmując gminy Legnickie Pole, Krotoszyce i Miłkowice zlokalizowane w rejonie Legnicy oraz w kierunku zachodnim – w okolicy gminy Lubomierz. Są to obszary borykające się z dużym bezrobociem i zarazem małą perspektywą rozwoju dla ludzi młodych. Na północy województwa zjawisko to dotknęło tylko gminę Milicz i Brzeg Dolny. W tej grupie największy udział stanowią gminy, w których obniżenie gęstości zaludnienia wynosiło od -5 do -2 osób na km² (łącznie 38 gmin). Wskazane regiony charakteryzowały się w 2002 roku obniżeniem aktywności gospodarczej gmin i załamaniem się kondycji finansowej, co znalazło odzwierciedlenie w ubytku gęstości zaludnienia.

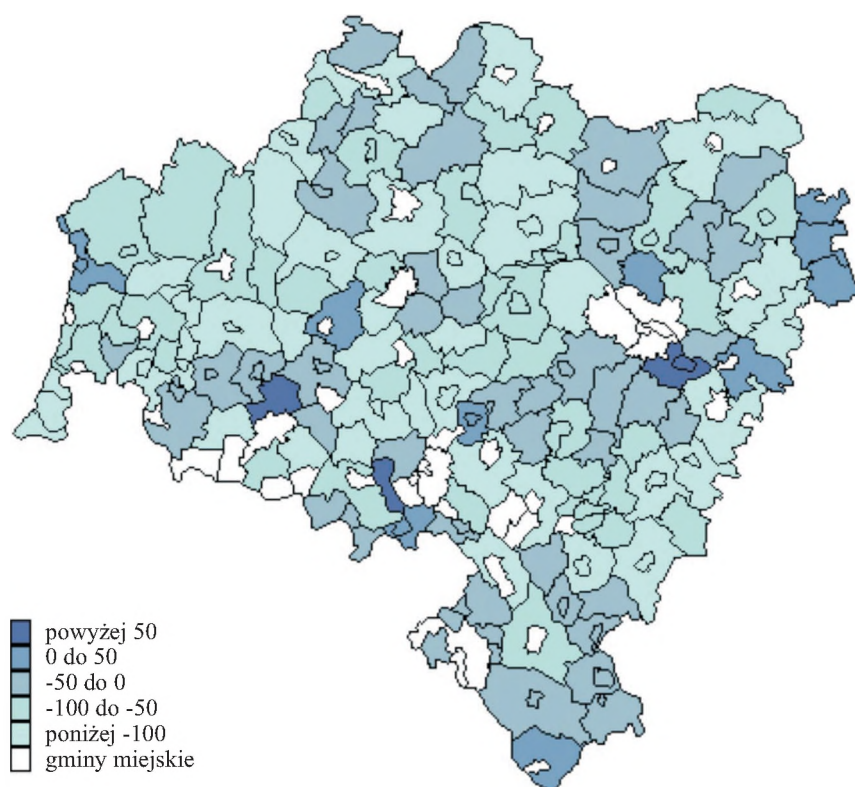
W gminach zlokalizowanych w części północnej i środkowo-wschodniej województwa dolnośląskiego zaznaczyła się wzrost gęstości zaludnienia. Gminy te zlokalizowane są głównie w rejonie Wrocławia, Lubina i Polkowic oraz Bolesławca. Największy udział stanowią gminy ze wzrostem od 2 do 5 osób na km² (19 gmin). Największy wzrost gęstości zaludnienia, w porównaniu z rokiem 1988 nastąpił w gminach: Czernica, Długołęka, Jelcz-Laskowice, Oborniki Śląskie, Wisznia Mała oraz Syców i Polkowice. Analiza ujawniła zwiększenie gęstości zaludnienia w tych gminach nawet powyżej 9 osób na 1 km². Gminy te charakteryzują się dobrą sytuacją ekonomiczną (Polkowice), korzystnym położeniem względem rynków pracy, co zachęca inwestorów oraz mieszkańców Wrocławia do osiedlenia się na ich obszarze (Długołęka, Jelcz-Laskowice, Oborniki Śląskie, Wisznia Mała).

RUCHY MIGRACYJNE LUDNOŚCI OBSZARÓW WIEJSKICH DOLNEGO ŚLĄSKA

Za główne przyczyny procesów migracyjnych ludności na wsi i ze wsi należy uznać zróżnicowanie się obszarów na lepsze i gorsze pod względem stopnia rozwoju społeczno-gospodarczego [Urban 1989]. Procesy migracyjne mogą mieć charakter pozytywny, gdy

są sterowane i kontrolowane pod względem ich tempa w czasie. Mogą też mieć charakter negatywny, gdy przebieg tych zjawisk jest żywiołowy. Na podstawie danych z Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego we Wrocławiu, ustalono, że w roku 2004 na cały obszar województwa dolnośląskiego napłynęło 16 osób, licząc na każde 1000 mieszkańców, a w tym samym czasie odpłynęło 11,40‰. Saldo migracji jest dodatnie i wynosi 4,60‰.

W badaniach przeanalizowano migracje ze wsi do miast oraz z miasta na wieś w roku 1988 oraz saldo migracji. W kolejnych analizowanych latach (1996 i 2002) nie udało się uzyskać podobnych danych, stąd przeanalizowano migracje w ruchu wewnętrznym i migracje w ruchu zewnętrznym oraz saldo migracji w ruchu wewnętrznym. Dla zobrazowania nasilenia procesów migracyjnych na obszarach wiejskich Dolnego Śląska wybrano wskaźnik obrazujący saldo migracji. Tworząc kartogramy, obrazujące saldo migracji w poszczególnych latach, zastosowano takie same kryteria wydzielenia rejonów. Przyjęto przejście do kolejnej grupy gmin co 50 osób. W artykule zamieszczono kartogramy obrazujące saldo migracji na obszarach wiejskich województwa dolnośląskiego, osobno

Rys. 6. Saldo migracji w ruchu wewnętrznym w 1988 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego

Fig. 6. Balance of internal migration in 1988 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia

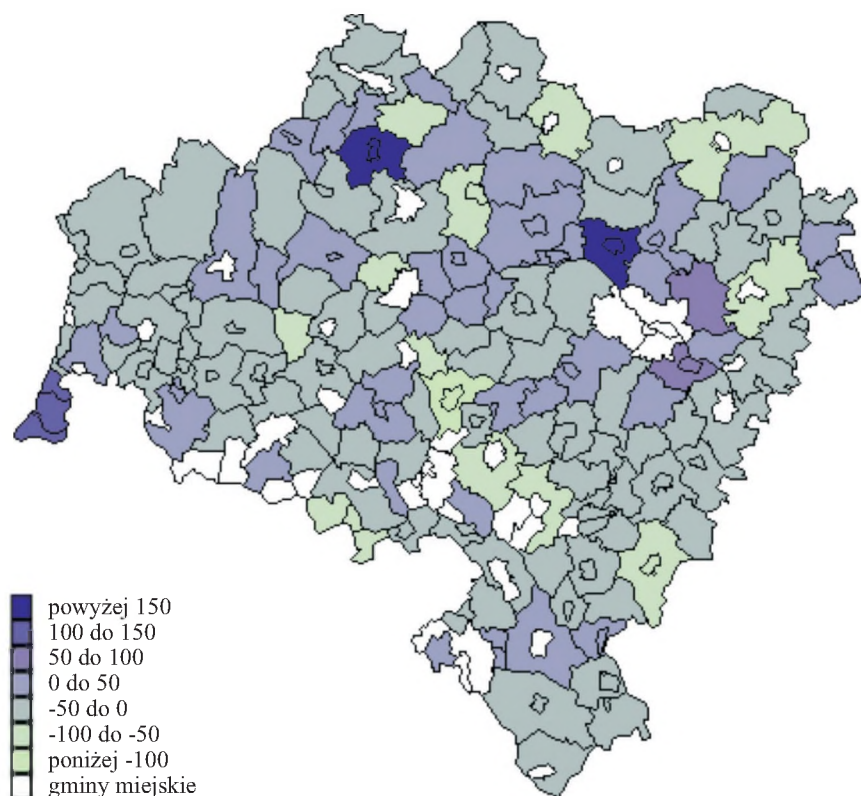
w roku 1988, 1996 i 2002. W pierwszej kolejności przeanalizowano saldo migracji w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich zanotowane w 1988 roku. Wyniki analiz przedstawiono na rysunku 6.

Zobrazowanie wyników (rys. 6) wskazuje, że w 1988 roku do największej grupy gmin zakwalifikowano te, w których zaobserwowano ujemne saldo migracji w ruchu wewnętrznym. Rozkład liczbowy gmin przedstawia się bardzo podobnie w poszczególnych przedziałach obrazujących ujemne saldo migracji. W przyjętym przedziale od 0 do –50 osób migrujących z obszaru gminy znalazły się 42 gminy, w przedziale od –100 do –50 osób odpływających z obszaru gminy zakwalifikowano także 42 gminy, a w przedziale, gdzie odpływ wynosi powyżej –100 osób znalazło się 39 gmin. Stanowi to odpowiednio 31,51%, 31,51% oraz 29,32% spośród badanych 133 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich, łącznie 92,34% analizowanych gmin. Gminy o ujemnym saldzie migracji zlokalizowane są równomiernie na obszarze całego Dolnego Śląska. Na podstawie analizy kartogramu można jedynie ustalić, że wokół Wrocławia i Kłodzka odpływ ten jest dużo mniejszy niż odpływ z obszaru gmin zlokalizowanych poza zasięgiem wskazanych miast. Analiza danych liczbowych ujawniła ponadto, że szczególnie rekordowy odpływ ludności z obszarów wiejskich analizowanych gmin w 1988 roku nastąpił w gminach: Lubin (–425), Nowa Ruda (–240), Oleśnica (–236), Bogatynia (–231), Wińsko (–227). Część wymienionych gmin posiada status gmin wiejskich, z których ludność migrowała do sąsiadujących (przyległych) miast, takich jak: Lubin, Oleśnica, Nowa Ruda, gdzie funkcjonowały zakłady przemysłowe i w których występowało duże zapotrzebowanie na siłę roboczą.

Dodatnie saldo migracji występuje tylko w 10 analizowanych gminach, przy czym w przedziale od 0 do 50 osób napływających na obszar gminy znalazło się 7 rejonów, a w przedziale powyżej 50 osób tylko 3 gminy: Święta Katarzyna, Czarny Bór i Jeżów Sudecki.

Kolejna analiza dotyczyła nasilenia badanego zjawiska w 1996 roku. Dane liczbowe wskazują, że odpływ z obszarów analizowanych gmin jest nieco niższy niż w 1988 roku, o wiele więcej gmin zakwalifikowało się do grupy rejonów o dodatnim saldzie migracji. Przestrzenny rozkład gmin obrazujący saldo migracji w 1996 roku obrazuje rysunek 7.

Analiza rozmieszczenia przestrzennego rejonów odzwierciedlających saldo migracji w ruchu wewnętrznym ujawniła, że w 1996 roku zmniejszyła się liczba gmin o ujemnym saldzie migracji do 93, jednak nadal zdecydowanie przewyższa liczbą gmin o stałym i dodatnim saldzie migracji wewnętrznej. Najwięcej gmin zakwalifikowało się do przedziału obrazującego odpływy z terenu gminy od –50 do 0 osób, aż 75 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich (56,39% ogółu badanych gmin). Gminy te położone równomiernie na obszarze całego województwa dolnośląskiego. W kolejnym przedziale obrazującym ujemne saldo migracji (od –50 do –100) znalazło się 12 gmin zlokalizowanych głównie na obrzeżach województwa i w jego części środkowej. W grupie gmin o saldzie migracji obrazującym odpływ z obszaru gminy ponad 100 osób znalazła się tylko jedna gmina – Strzegom (z odpływem –147 osób). Jest to gmina, w której, w owym czasie, można było zaobserwować zastój gospodarczy. Analizując rozkład przestrzenny gmin o ujemnym saldzie migracji w ruchu wewnętrznym, można zaobserwować pewną prawidłowość świadczącą o tym, że gminy te występują raczej z dala od dużych miast. Mieszkańcy przenoszą

Rys. 7. Saldo migracji w ruchu wewnętrznym w 1996 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego

Fig. 7. Balance of internal migration in 1996 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia

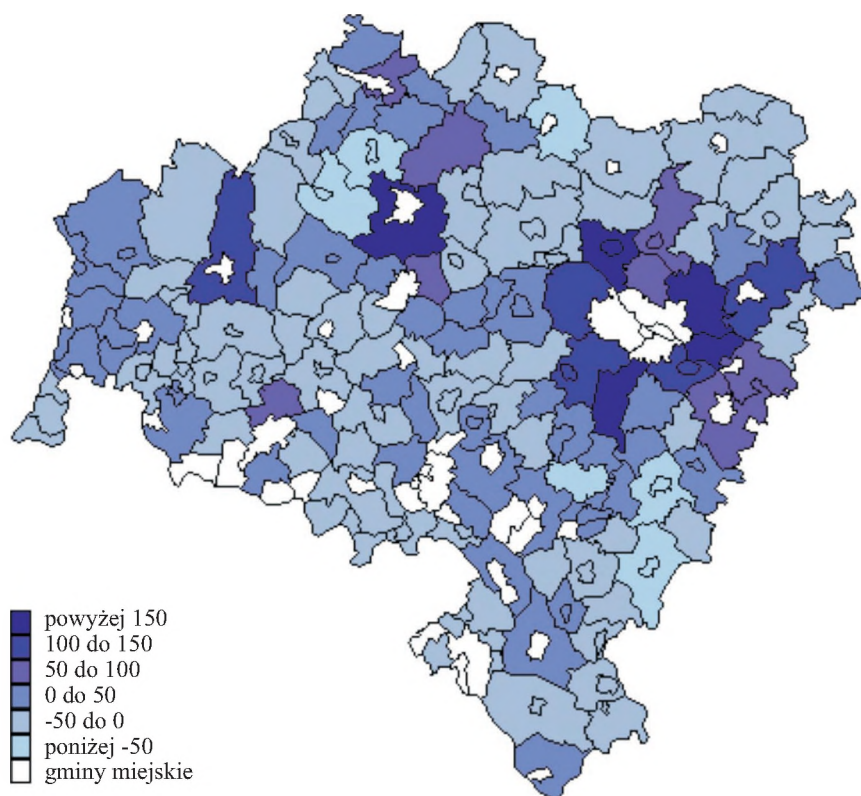
się zatem bliżej rynków pracy, opuszczając gminy położone peryferyjnie względem dużych miast. Odwrotnie wygląda sytuacja w strefie miasta Wrocławia, tu mieszkańcy migrują w strefę podmiejską, poza Wrocław, mając na uwadze łatwą dostępność komunikacyjną do rynku pracy z jednej strony oraz uroki życia na wsi z drugiej. Wyraźnie potwierdza to obraz zróżnicowania gmin pod względem salda migracji, gdzie wokół miasta występują głównie gminy o dodatnim saldzie migracji. Łączna liczba gmin o dodatnim saldzie migracji wynosi 36, co stanowi 27,06% ogółu gmin wiejskich i miejsko-wiejskich Dolnego Śląska. Tylko dwie gminy osiągnęły dodatnie saldo migracji w przedziale powyżej 150 osób, są to gminy Polkowice (saldo migracji 674) oraz Oborniki Śląskie (saldo migracji 163). Do jednorodnych rejonów zaliczono także te, w których saldo migracji jest dodatnie i wynosi od 50 do 100 osób. W tej grupie gmin znalazły się tylko trzy gminy: Bogatynia (saldo migracji 130 osób), Święta Katarzyna (62) oraz Długołęka (53).

Kolejny etap prac to badanie salda migracji w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich w 2002 roku. Analiza danych liczbowych zestawionych w tabeli ujawniła, że w porówna-

niu z rokiem 1988 i 1996 zwiększeniu uległa liczba gmin o dodatnim saldzie migracji. Wyniki analiz przedstawiono na rysunku 8.

Ogólny ogląd kartogramu wskazuje, że także w 2002 roku do największej grupy gmin zakwalifikowano te, w których zaobserwowano ujemne saldo migracji w ruchu wewnętrznym. Łączna liczba rejonów o ujemnym saldzie migracji wynosi 70 (52,63% gmin wiejskich i miejsko-wiejskich). Zatem znacznie obniżyła się liczba gmin o ujemnym saldzie migracji z 92,34% w roku 1988 oraz 69,92% w roku 1996 do 52,63% w roku 2002. Przyczyną takich zachowań może być pośrednio załamanie gospodarcze regionu, które zahamowało wyjazdy „za pracą” do miast. Mieszkańcy pozostawali w rodzinnych miejscowościach, potęgując bezrobocie.

Rozkład liczbowy przedziałów gmin obrazujących ujemne saldo migracji jest dość zróżnicowany. W przyjętym przedziale od 0 do –50 osób odpływających z obszaru gminy znalazły się 64 rejony, w przedziale od –100 do –50 osób zakwalifikowano już tylko

Rys. 8. Saldo migracji w ruchu wewnętrznym w 2002 roku w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich województwa dolnośląskiego

Fig. 8. Balance of internal migration in 2002 in rural and town-rural communes of Lower-Silesia

6 rejonów, a w przedziale, gdzie odpływ wynosi powyżej –100 osób nie znalazł się już żaden z analizowanych rejonów. Stanowi to odpowiednio 48,12%, 4,51% oraz 0,00% spośród badanych 133 gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Można stwierdzić, że wyraźnie zmniejszył się odpływ z terenu analizowanych gmin, czego wyrazem jest przejście szeregu gmin z przedziałów o ujemnym saldzie migracji poniżej –50 osób do przedziału od –50 do 0 osób. Gminy o ujemnym saldzie migracji zlokalizowane są równomiernie na obszarze całego Dolnego Śląska z wyłączeniem rejonów znajdujących się w pobliżu miasta Wrocławia. W 2002 roku już wyraźnie można stwierdzić, że wokół Wrocławia występują gminy tylko o dodatnim saldzie migracji wewnętrznej związanym z przenoszeniem się mieszkańców Wrocławia na obszary wiejskie, w celu poprawy jakości życia. Wśród szczególnie atrakcyjnych gmin dla zamieszkania można wskazać gminę Długołęka o saldzie migracji w 2002 roku +288 osób, Kobierzyce (275), Czernica (231), Oborniki Śląskie (163), Kąty Wrocławskie (133), Święta Katarzyna (140), Miękinia (139), Oleśnica (110). W strefie innych dużych miast zlokalizowanych na terenie województwa można zauważyć podobne zjawisko, jednak na mniejszą skalę.

Analiza danych liczbowych pozwala stwierdzić, że na przestrzeni badanych lat saldo migracji na obszarach wiejskich ulega ciągłemu wzrostowi, szczególnie wyraźnie jest to zarysowane w gminach wiejskich zlokalizowanych w strefie podmiejskiej dużych i średnich miast Lubina i gminy wiejskiej Lubin (z –425 w 1988 roku, do –6 w 1996 i +214 w roku 2002); Bolesławca i gminy wiejskiej Bolesławiec (z –78 w 1988 roku do +19 w 1996 i +131 w 2002 roku); Wrocławia i gmin Długołęka (saldo migracji w 1988 roku „–98”, w 1996 roku – „+53”, w 2002 roku – „+288”); Kobierzyce (w 1988 roku – „–43”, w 1996 roku – „–1”, w 2002 roku – „+275”); Czernica (w 1988 roku – „–10”, w 1996 roku – „+44”, w 2002 roku – „+231”); Oborniki Śląskie (w 1988 roku – „–36”, w 1996 roku – „+163” i w 2002 roku – „+163”); Kąty Wrocławskie (w 1988 roku – „–27”, w 1996 roku – „+19”, w 2002 roku – „+133”).

Na podstawie dostępnych danych trudno wskazać na wpływ przemian gospodarczych w kraju i w regionie, na zmiany w notowanych saldach migracji w analizowanych latach 1988, 1996 i 2002. W rejonach, w których nastąpił gwałtowny spadek produkcji, bądź wręcz rezygnacja z całej gałęzi przemysłu, można by spodziewać się gwałtownego spadku salda migracji, czego nie zauważa się w gminach byłego województwa wałbrzyskiego. Pewien ruch można zauważyć w gminie Bogatynia, która w poszczególnych latach posiadała następujące wskaźniki salda migracji: 1988 – „–231”, 1996 – „+130”, 2002 – „–37”.

WNIOSKI

Analiza szeregu zjawisk demograficznych pozwoliła na sformułowanie następujących wniosków:

1. Badania ujawniły, że ogólna liczba ludności gmin wiejskich i miejsko-wiejskich w latach 1988–2002 utrzymuje się na bardzo podobnym poziomie z tendencją spadkową. Uszczegółowienie analizy o rok 1996 ujawniło jednak, że nie jest to proces ciągły. Od 1988 do 1996 roku, nastąpił gwałtowny wzrost liczby ludności, zahamowany m.in. prze-

mianami gospodarczymi kraju, które pośrednio wpłynęły na obniżanie się liczby ludności na analizowanym obszarze do 2002 roku.

2. Na obszarze Dolnego Śląska można zaobserwować duże zróżnicowanie przestrzenne procesów przemieszczania się ludności, co w pewnym stopniu obrazują zmiany gęstości zaludnienia gmin. W latach 1988–2002 nastąpił spadek gęstości zaludnienia głównie w części południowej Dolnego Śląska, w rejonie gmin: Stronie Śląskie, Kłodzko, Dzierżonów, Nowa Ruda, Strzegom, Dobromierz, Legnickie Pole, Krotoszyce i Miłkowice oraz gmin zlokalizowanych w rejonie Legnicy i Lubomierza. Są to obszary borykające się z dużym problemem bezrobocia i zarazem o małej perspektywie rozwoju.

3. W 1996 roku zanotowano duży wzrost liczby gęstości zaludnienia w gminie Polkowice związany z rozwojem Kombinatu Górniczo-Hutniczego Miedzi (KGHM) i zwiększonym wydobywaniem miedzi, w gminie Jelcz-Laskowice – związany z rozwojem przemysłu samochodowego, w gminie Kąty Wrocławskie – wynikający z przenoszenia się mieszkańców Wrocławia do strefy podmiejskiej. Wzrost ten odnotowano także w 2002 roku ze zwiększoną siłą głównie w rejonie Wrocławia, Lubina i Polkowic oraz Bolesławca. Jest to związane z utrzymującą się tendencją przenoszenia się mieszkańców miast do strefy podmiejskiej.

4. Na przestrzeni analizowanych lat saldo migracji na obszarach wiejskich ulega ciągłemu wzrostowi. Przyczyną takich zachowań może być pośrednio załamanie gospodarcze regionu, które zahamowało wyjazdy „za pracę” do miast (mieszkańcy pozostawali w rodzinnych miejscowościach, potęgując bezrobocie, na południu regionu) oraz przenoszenie się do strefy podmiejskiej atrakcyjnych gospodarczo miast.

5. Zwiększone saldo migracji szczególnie wyraźnie zarysowało się w gminach wiejskich zlokalizowanych w strefie podmiejskiej dużych i średnich miast. Zjawisko to jest obserwowane ze szczególnym nasileniem w strefie podmiejskiej miasta Wrocławia i dotyczy gmin: Długołęka, Kobierzyce, Czernica, Oborniki Śląskie, Kąty Wrocławskie. Pozostałe rejony o stałej tendencji wzrostowej w saldzie migracji to miasto Lubin i gmina wiejska Lubin, Bolesławiec i gmina wiejska Bolesławiec.

PIŚMIENNICTWO

- Bański J., 2004. Możliwości rozwoju alternatywnych źródeł dochodu na obszarach wiejskich. [W:] E. Pałka (red.). *Pozarolnicza działalność gospodarcza na obszarach wiejskich. Studia Obszarów Wiejskich*. 5, PTG, IGiPZ Warszawa, 9-13.
- Falkowski J., Szameta P., 2005. Sukcesy i niepowodzenia w rozwoju obszarów wiejskich w latach 1989–2004 na wybranych przykładach północnej Polski. [W:] B. Głębocki, U. Kaczmarek (red.). *Obszary sukcesu na polskiej wsi. Studia Obszarów Wiejskich* 8. Komitet Obszarów Wiejskich. PTG, ZBOW, IGiPZ Warszawa, 21-39.
- Holzer J. Z., 2003. *Demografia*. Polskie Towarzystwo Ekonomiczne Warszawa.
- Urban M., 1989. Odpowiedz na pytanie 1, 2, 3. [W:] I. Frenkel (red.). *Opinie o wyludnianiu się wsi polskiej*. Polska Akademia Nauk. Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, Warszawa, 141-147.

**PROCESSES OF POPULATION RELOCATION IN RURAL
AND TOWN-RURAL COMMUNES OF THE LOWER-SILESIA
VOIVODSHIP IN 1988, 1996, 2002**

Abstract. The study characterises the processes of population relocation including the density of population and the balance of migration in Lower-Silesia rural and town-rural communes in the years 1988, 1996 and 2002. The analyses of selected demographic processes in rural and town-rural communes were divided into thematic groups: analysis of population development and location in rural areas of Lower-Silesia Voivodship, analysis of migration in rural areas of Lower-Silesia, differences in the degree of the elements in the analysed years. The analysis will make it possible to find communes with favourable, average and unfavourable demographical changes within the analysed features and to present the results in a form of cartograms.

Key words: Lower-Silesia Voivodship, demographical changes, density of population, balance of migration

Zaakceptowano do druku – Accepted for print: 9.08.2006